

Gáldu Čála

Álgoálbmotvuoigatvuodaid áigečála Nr. 3/2005

Li sa har bakt dem.
mor har en li ton pu se katle.
en he ter Si ri. Liv og Per lekor med Sin.
Et ter mid dag leser Liv for mor mor.

Sápmelaččaid dárviduhttin

- manne, movt ja makkár váikkuhusaid buvttii?

Čálli: Henry Minde

gáldu čála

– álgoálbmotvuoigatvuodaid áigečála Nr 3/2005

Sápmelaččaid dáruiduhttin – manne, movt ja makkár váikkuhusaid buvttii?

Henry Minde čállán

Inger Anna A. Eira jorgalan

gáldu čála – *álgoálbmotvuoigatvuodaid áigečála Nr 3/2005*
Oaivedoaimmaheaddji: Magne Ove Varsi

Sápmelaččaid dáruiduhttin - manne, movt ja makkár váikkuhusaid buvtii?
Čáli: Henry Minde
Jorgaleaddji: Inger Anne Eira

© Henry Minde ja Álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš
Guovdageaidnu 2005

Gráfalaš hábmen, olggoš: Harry Johansen
Gráfalaš hábmen, siskkoš: Elle Kirste Porsanger, AlfaBehta Grafiske
Deaddileapmi: Ykkös Offset OY, Vaasa

Doaimmahaga čujuhus:
Álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš
NO 9520 Guovdageaidnu
Telefovdna +47 7848 8000 Fákša +47 7848 8020 E-poasta: mov@galdu.org
www.galdu.org

ISBN 82-8144-013-9
ISSN 1504-4289

Ovdasánit

Miessemánus 2002 giedahalai Norgga Sámediggi ráddehusa evttohusa sámefoandda ásaheamis. Ulbmilin lei ásaht foandda stáhta árat dáruiduhttinpolitihka soabadanbuhtadassan. Dát artihkal čállojuvvui dán ášši giedahallama oktavuodas čilgen dihtii maid mii dál diehtit sámiid guoski vehádatpolitihkas (1850-1980). Artihkal čájeha ahte sámiid ja kveanaid dáruiduhttima politihkalaš bealit leat guorahallojuvvon bures. Sáhtta dadjat ahte stáhta oččodii viidát ja guhká sámiid hilgut gielaset ja rievdadit kultuvrraset vuoddoárvvuid ja álbmotidentitehta. Nuppi dáfus, dán rádjai lea unnán guorahallojuvvon, movt dáruiduhttin lea váikkuhan, sihke ekonomalaččat ja sosiála-psykologalaččat, dán politihka oaffariidda. Leat dušše moadde odđa dutkamuša sámi mánáid vásáhusain skuvlavuogádagas. Dát artihkal guorahallá - dálá dutkamušaid vuodul - dan metodologiija mii geavahuvvo ja daid ehtalaš váttisvuodaid mat šaddet eanádat- ja vehádatkultuvrra deaivvadeami váikkuhusaid dutkkadettiin.

Magne Ove Varsi

Direktor

Álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš

Sisdoallu

Ovdasánit	3
Sápmelaččaid dáruiduhttin	
– manne, movt ja makkár váikkuhusaid buvttii?	6
ÁLGU	6
Historjjálaš duogáš	6
Dutkanhistorjá	7
Ásahuslaš ja politihkalaš dutkosat	7
Kultuvrra ja sosio-ekonomalaš váikkuhusaid guorahallamat	8
Dáruiduhttinpolitihka áigodagat, motiivvat ja sisdoallu	10
Nuppástusáigodat: Su. 1850-1870	10
Nannenáigodat: Su. 1870-1905	12
Alimusáigodat: Su. 1905-1950	14
Heaittihanáigodat: Su. 1950-1980	16
Dáruiduhttinpolitihka váikkuhusat	18
Movt váikkuhii olbmuid identitehtii ja iešdovdui?	19
Odda pedagogalaš metoda ásaheapmi - okta dáhpáhus	20
Movt oahppit «hálddašedje» skuvlla nuppástuhttimiid	21
Sámi bákčasat	25
Loahppakomentárat	27
Gáldot:	29

Sápmelaččaid dáruiduhttin – manne, movt ja makkár váikkuhusaid buvttii?¹

«Jus ádjánii 100 jagi sápmelaččaid dáruiduhttit, de veadjá ádjánit 100 jagi min fas sámáiduhttit?»

(Beate Hårstad Jensen (29), Dagbladet aviissas 28.07.2001)

ÁLGU

Historjjálaš duogáš

Norgga minoritehtapolitihkka sápmelaččaid guovdu, lei guhká čielga dáruiduhttin. Sihke historjjálaš- ja dáláperspektiivvas lei dát oktasašvuoh- ta sierra ovdánanáigodahkan, sierra epohkan sámi historjjás. Dáruiduhttin- politihkkaáigodat bistá sullii 1850 rájes sullii 1980 rádjái. Áigodaga álggu ja loahpa sáhtá čatnat guovtti dáhpáhusii, goappaš dáhpáhusain lei materiálalaš sisdoallu, muhto maddái nanu symbolalaš árvu. Vuosttaš lei *Finnefoandda* (Finnefondet) ásaheapmi 1851:s. Dat lei bušehttapoasta maid Stuoradiggi ásahii giella- ja kulturnuppástuhttima álggaheami olis. Nubbe dáhpáhus lei *Álttáášši* 1979-81 mii šattai sápmelaččaid vuostá- lastinsymbolan kultuvrralaš vealaheami ja kollektiiva árvvušatnima hárrái, ja politihkalaš iešstivrejumi ja materiálalaš vuoigatvuodaid ovddas.

Eatnasat geat bajásšadde Davvi-Norgga mánggagielalaš guovlluin 1800-logu gaskamuttuid rájes arvat mañnelii soadi rádjái, livčče sáhtán mitalit iežaset mitalusaid dáruiduhttima birra. Mun áiggon iežan mearrirámma siskkobealde oanehaččat ja historjafágalaččat čilget Norgga stáhta ráhčamušaid 100 jagi badjel dáruiduhttit sámi - ja kveana álbmoga. Jearan maddái movt dát váikkuhii sámi álbmoga iešáddejupmái ja identi-

1 Dát artihkkal lei duogášnotáhtan (Norgga) Sámedikki čoahkkimii miessemánu 27.-31.b. 2002:s, ášši 23/02: Sámeálbmotfoanda.

tehtii. Álggos álggahuvvui dáruiduhttin kultursuorggis, ja dáruiduhtti-dettiin adnui «*skuvla soahtešilljun ja oahpaheaddjit soalddáhin*» (Niemi 1997:268). Giella šattai dalle guovddáži. Dat šattai mihttun ja symbolan dáruiduhttinpolitihka lihkostuvvamii dahje eahpelihkostuvvamii. 1900-logus jodihuvvogođii dáruiduhttinpolitihkka maiddái eará servodat-surggiin.

Politihka dovdomearkan lei iešgudet surggiid rahčamušaid ásahaslaš oktiiveiveheapmi. Dás lean dattege välljen deattuhit *skuvla-* ja *giella-*politihka, ja dan lean dahkan ee. saji dáfus muhto maiddái danne go dán suorggis sáhtá muhtun muddui duodaštit movt politihkka váikkuhii olbmuide guhki vuollái. Dasa lassin šattai *skuvla* 1800-logus vuoddu nassunálastáhtaid stivremis (vrd. Edvardsen 1992).

Go historjjálaš duohtavuodat dál šadde nu movt šadde, de ferte guorahallat sápmelaččaid dáruiduhttima buohtastahti perspektiivvas, erenoamážit kveanaálbmoga ektui. Sápmelaččat ja kveanat ledje dán áigodagas čielga sierralágán álbmotjoavkkut, ja orro muhtun guovlluin nu čoahkisin ahte sii navdojuvvojedje leat váttisvuhtan man fertii čoavdit sierra našovnnalaš politihkalaš vehkiin. 1800-logus ii jodihuvvon assimilašuvdnapolitihkka dušše min guovlluin. Suoma bealde gohčoduvvui dán sullasaš politihkka «ruoššaiduhttimin», Gaska-Eurohpas gohčoduvvui habsburgalaš riikka harmonerenpolitihkka «germaniseremin», ja USA:s gohčoduvvui eahpeveagaválddalaš indiánapolitihkka «amerikaniseremin». Assimilerenpolitihkka lei nappo nannosit čadnon gievrras našunálastáhtaid ovdánahttimii. Norgga assimilerenpolitihka álggaheapmi ja jodiheapmi ii lean earalágán go eará riikkain ge, muhto Norgga ulbmillaš, bastevaš ja guhkilmas assimileren lei dattege erenoamáš. Danne lea dáruiduhttinpolitihka historjjálaš árbi sihke morálalaš váivin ja politihkalaš váttisvuhtán velá odne nai.

Dutkanhistorjá

Dát čilgehus ja ságastallan čilge diehttelasat dálá dutkandilálašvuoda, muhto dás deattuhuvvojit maiddái dáruiduhttinbealit maid birra diehtit hirmáhuhti unnán.

Ásahaslaš ja politihkalaš dutkosat

Oahpaheaddjit ja pedagogat ledje dat geat vuohččan beroštišgohte dáruiduhttimis fágalaš dutkansuorgin. Dat gal lei vuordimis. Oahpaheaddjit ledje leamaš guovddáš eiseváldiid gohčostahkan dán proseassas, sii ledje

nappo leamaš guovddáš aktevran ja sin rolla digaštallojuvvui eambo ja eambo. Dasto lei giella, skuvla ja risttalaš bajásgeassin dán proseassa guovddázis. Dat ledje deatalaš fáddán Norgga oahpaheaddjeoahpus 19. jahkečuodi gaskamuttuid rájes. Ja loahpalaččat báinnii velá gurutbello-datstáhta ásahan- ja našovdnahuksenpolitihkka dan historjjálaš čilgehusa. 2. máilmmesoadi ja Holocausta maŋŋel álge dutkit dađistaga čájehit beroštumi iežá ideologalaš motiivvaide ja servodatlaš proseassaide. De fuomášuvvojedje dat sosiáladarwinisttalaš ja nálálaš bealit mat ledje leamaš vuoddun ovdeš politihkkii ja dutkamii. Skuvlla váttisvuodat sámi guovlluin eai lean šat duššefal giellagažaldagat maid sáhtii čoavdilit eanet rafinerejuvvon pedagogalaš goanstaiguin. Váttisvuolta fertii dutkojuvvot sosiála proseassaid vuodul sihke skuvlavisttis ja skuvlavistti siskkobalde. Dán suorggi stuorámuš dutkkus lei Anton Hoëma doavttirgrádbargu, mii deaddiluvvui 1976:s. Son lei bienasta bitnii guorahallan movt stáhtaváldi ain 1960-logus viidát ja dárkilit gozihii sámi servodaga skuvlahálddašeami bokte.

Historjadutkit álge maŋŋit dutkat dán suorggi ja pedagogalaš oainnu mielde lei dán suorggi stuorámuš dutkosis odda perspektiiva maid eat lean vuordán. Galbmasoadi áiggi ovddideigga Knut Einar Eriksen ja Einar Niemi vuohččan sihkarvuodapolitihkalaš motiivva *Den finske fare* nammasaš monografiiijas 1981:s. Soai oaivvildeigga sihkarvuodapolitihka leat čilgehussan Norgga sierralágán minoritehtapolitihkkii, sihke sisdoalu, jodiheami ja čiekŋudeami dáfus, ja maiddái bistašvuoda ja konsisteanssa dáfus. Mu čilgehussii Norgga sámpolitihka birra 1850-1940 gaskka lea Eriksena ja Niemi girji vuoddun, muhto lean velá lasihan ja mudden čilgehusa oddaset historjjálaš dutkanbohtosiiguin.

Kultuvrra ja sosio-ekonomalaš váikkuhusaid guorahallamat

Vaikko minoritehtapolitihkkii lea čájehuvvon stuora beroštupmi, de eai leat dattege dáruiduhttinpolitihka kultuvrralaš ja sosio-ekonomalaš váikkuhusat leamaš nu sakka guorahallojuvvon vaikko fáddá iešalddis lea čilgejuvvon olu stuora dutkosiin ja diedalaš artihkkaliin, erenoamážit teorehtalaš, metodalaš ja oppalaš dásis. Johs. Falkenbergga Lágešvuonadutkkus 1941:s, ja Ivar Bjørklundda Návuonahistorjjá 1985:s leat báikkálaš servodatmonografiiijat main gávdná miellagiddevaš dárkomiid ja analysaid. Bjørklund atná dáruiduhttima váldoággan dan čearddalaš jávkamii mii orru leamaš dáhpáhuvan Statistalaš Guovddášbyráa loguid duodaštemiid vuodul: Suohkana sápmelašlohku lei 1930 rájes 1950 rádjái unnon 44 %:s nullii! (Bjørklund 1985:12) Vaikko Norga lei dan áigodagas

leamaš okkuperejuvvon ja Návuonaolbmot ledje šaddan evakueret eret guovllus 1944-45:s, de diehtit ankke ahte ledje eanas seammahat bearražat ja olbmot mat ásse suohkanis maŋjel 2.máilmmesoadi. Vaikko álbmot-lohkamiid čearddalaš registreren lea ge váttis, de čájeha dát dan hirbmat «jávka» dahje identitehtamolsuma sámi álbmoga gaskka «nuppástus-guovlluin», namalassii guovlluin gos ledje čearddalaš seaguhusat, ja gos mearkkašahti olu ledje dáččat ja dárogiehallit. 1900-logu rádjái lei dát dábálaš mearrasámiguovlluin.

Harald Eidheim dagai árrat juo miellagiddevaš dutkosiid main lei fágaistorjjálašmearkkašupmi su sosiálaantropologalaš fágaustiidda, ja mat dasa lassin ledje vuodđun čiekŋalet kultuvrralaš ja politihkalaš ipmárdussii das mii lei dáhpáhuvvan ja mii ain dáhpáhuvai sámi guovlluin maŋjel soadi. Dáruiduhttinproblematihka gohčodii Eidheim 1958 magisttarbarggustis, Sis-Finnmárkku álbmotlaš «čoakkáhussan». Son čilge hui dárkilit movt dáččaid guottut sápmelaččaid birra, čájehuvvojit negatiiva vealaheapmin. Son maiddá ovddidii hypotesa ahte dáččat, ja maiddá almmolaš orgánat šaddet eanet ahte eanet vuostemielalaččat sápmelaččaid hárrái, mađi lagabus sámi guovddáš guovlluid dat leat. Dát digášállan loktejuvvo eanet oppalaš dássái smávva, muhto klassihkalaš guorahallamis «*When Ethnic Identity is a Social Stigma*» 1971:s. Das nágge son ahte sápmelaččaid dilálašvuohta ferte vuostazettiin ovddiduvvot *oassin* dain stáhtaservodagain gos sápmelaččat ellet unnitlohkun (ja oddaset čállosiin eamiálbmogin). Ii sápmelaččaid «duohta» historjjás lean mearkkašupmi, fertii baicca vuhtiváldit dalááiggi ipmárdusa ja sápmelaččaid vássanáiggi vásáhusaid. Ja dán ipmárdusa mielde lea «sápmi» leat geafi, boaresáigásaš, maŋosmanni ja maiddá muhtumiid gaskkas - báhkin. Dát asymmetralaš fápmooktavuohta dáččaid, Norgga almmolašvuoda ja sápmelaččaid gaskka, dagahii ahte sámi kultuvramearkkat hoigaduvvojedje priváhta lanjaide, ja čihkkojuvvojedje almmolaš lanjain.

Dáruiduhttima sosiálaantropologalaš paradigma ii leat buktán makkárge oppalaš monografijja dáruiduhttinproseassa váikkuhusain. Dat lea várre danne go fáddá lea nu moalkái ja dan birra eai huma, erenoamážit dat joavkkut geaidda eanemusat čuzii ja geain leat váivvimus vásáhusat. Árbevirolaš dutkan bohtá deaivat olu váttisvuodaid ja etihkalaš čuolmaid. Jus dieđuid galggaš dábuhit ja jus informánttaiguin galgá sáhkhalaga beassat, de ferte informánttas leat stuora luohhtamuš dutkái. Dasto sáhttet informántta dieđut leat mánggalágánat, mearritmeahtumat ja hearkkat, ja daid ferte hui várrogasat atnit (Nergård 1994). Lea leamaš váttis gávdnat relevánta dieđuid dán fáttás, dábálaš diehtočohkken vugiiguin. Informántii

sáhtta leat balddihahttin jus galgá šaddat muitát iežas sápmelašvuoda biehttaleami, ja skuvlaáiggis sáhttet leat leamaš dáhpáhusat maiguin heahpana, ja dat sáhttet leat ággan dasa go nuppástusguovlluid eallingearddi-jearahallamat lea nu ovttageardánat ja oppalaččat go lea sáhka mánnávuodas ja skuvlaáiggis. Dása lea buorren ovdamearkan jearahallan mii dahkku soames vuorraset náittosbárain Skániin Lulli-Tromssas eret. Go áhkku lei muitalan movt oahpaheaddji lávii «boagustit» ja «bilkidit» sin go eai máhttán eará go sámástit go skuvlii álge (1920-logus), de gaskkalduhtii áddjá su ja dajai ná: «*De leat doarvái muitalan. Áiggun dutnje dadjat, dál leat nu dárkilit buot muitalan ahte it dárbbas šat lasihit it A it ge B.*»² Čájehuvvui čielgasit ahte ledje rájit maid dán fáttás muitalit (Minde 1993:24f.). Dákkár reakšuvnnat leat dattege dábálaččat go eanetlogu kultuvra ja unnitlogu kultuvra deaivvada. Go dutkit dahke jearahallamiid dan fágaidgaskasaš prošeavttas mas stáhtapolitihkka romaniálbmoga guovdu guorahallojuvvui, de lei čiegusvuohta ja rabasvuohta áigeguovdil ollusiidda (Hvinden 2007:27). Dat prošeakta čájehii dattege man viidát dáid váikkuhusaid sáhtášii čielggadit, jus gávdnoše resurssat fágaidgaskasaš dutkamiidda. Nu movt dás oaidnit, de váillahit ain sullasaš dutkanángeruššamiid sámiid historjjá oktavuodas.

Dáruiduhttinpolitihka áigodagat, motiivvat ja sisdoallu³

Guhkilmas dáruiduhttima sáhtta juohkit májgga áigodahkii. Dat láve juhkkobjuvvot politihka jodiheami vuodul, namalassii mii lei ággan dán politihkkii, goabbá álbmot - sápmelaččat dahje kveanat - lei eanemus guovddázis, makkár gaskaoamit adnojuvvojedje ja man muddui oktii-heivehuvvui politihkka.

Nuppástusáigodat: Su. 1850-1870

Maŋŋel 1814 ledje nuorra Norgga stáhta vuosttaš buolvva ámmátolbmot ožžon oktavuoda sápmelaččaiguin bargguideaset bokte, ja sii ledje bidjan seamma árvvu sámegeillii go dárogillii. Dalá humanisttalaš-romatihkalaš oainnu mielde lei juohke olbmoss vuogiatvuohta beassat eatnigielas hupmat. Dáid oaiviliid njunnožis lei báhppa N.V. Stockfleth guhte jorgalii ja

2 Henry Minde jearahallamat Stuoranjárggas, báddejuvvon 27.11.1990

3 Dán oasi vuoddu lea erenoamážit Knut Einar Eriksena ja Einar Niemi: *Den finske fare* (1981, geahča s. 113 ff.; 256 ff.; 298 ff.). Čujuhusat eará girjiide leat duššefal váldon fárrui dalle go leat leamaš heivvolaččat lassi diehtun dahje muddendiehtun Eriksena ja Niemi čielggadeapmái.

almmuhii olu sámegeirgijjiid mat adnojedje skuvllas ja girkus. Stockfleth oaččui stuora doarjaga Stuuradikki ámmátolbmáidbellodagas ja ráddehusas. Dálá oainnu mielde orru dát leame «liberála» giellapolitihkkan, ja dan vuostálaste Finnmárkku alitgearddi olbmot, erenoamážit danne go Stockfleth buohtastahtii sápmelaččaid seamma kulturpolitihkalaš árvosažžan go kveanaid. Stockfletha giellapolitihkka dagahii garra digáštallamiid 1848:s ja čuovvovaš Stuuradiggečoahkkimiin. Digáštallan čájehii ahte eiseváldit bohte garraset giedaiguin meannudit davviguovllu unnitloguin.

Vuosttaš áigodagas álggahuvvojedje doaibmabijut nu gohčoduvvon nuppástusguovvluid sápmelaččaid olis. 1851 rájes ásahii Stuuradiggi bušeahhtapoastta, nu gohčoduvvon «*Finnefoandda*» dárogieloahpahusa ja sápmelaččaid bajásčuvvema olis nuppástusguovlluin. Lean ráhkadan dán tabealla vai čielgaseappot oidno man stuuris dán foandda áŋgiruššan lei dálá juolludemiid ektui maid *Sámediggi ja departemeanttat* juolludit sámi ulbmiliidda:

1. tabealla: Finnefoanda, jahkásaš juolludeamit ja man stuora promilla dat dahke stáhtahálddašeami goluin.

	Jahkásaš juolludeamit Finnefoanddas kr. mielde	Promillat stáhta- hálddašeami goluin
1865 (1864/65)	4000	0,19
1870 (1869/70)	11200	0,53
1880 (1879/80)	20000	0,67
1890 (1889/90)	31000	0,82
1900 (1899/1900)	25300	0,39
1910 (1909/10)	90000	1,01
1920 (1919/20)	189200	0,34

Gáldu: Jahkásaš juolludeamit leat váldon Larssonis 1989:58 (1.tabealla) ja promilla stáhtahálddašeami goluin lea rehkenaston *Historjjálaš statistihka* 1978 vuodul, 234 tabealla, ráidu «visot golut».

2002 bušeahhtajagi meroštallama mielde leat juolludeamit sámi ulbmiliidda vuollel 1 % oppalaš stáhtabušehtas, sullii o/oo hálddašit sápmelaččat ieža Sámedikki bokte (Fjellheim 2001). Tabealla čájeha ahte dat oassi mii Finnefoanddas adnui dušše dáruiduhttimii, lei - earret vuosttaš guokteloht jagi - liikka stuuris ja meastta veahá stuurát go dat maid Sámediggi dál hálddaša. Ja muhtun áigodagaid 1900-logu álggus lei

ruhtaossii mii juolluduvvui Finnefoandda dáruiduhttindoaimmaide stuorát go ollislaš sámi ulbmiliid juolludus dál lea. Fertet diehttelasat leat várrogasat iežamet čuoččuhemiiguin promillaosiid vuodul goabbat historjjálaš áigodagaid fenomenaid hárrái. Njuolggá buohtastahttin ii leat doallelaš guovtti ákka geažil: Nu movt dás maŋnelis oaidnit, de álggahuvvojedje dalle moanat eará dáruiduhttindoaimmat mat ruhtaduvvojedje eará bušeahhtapoasttaid bokte⁴ ja olu doaimmat ledje erenoamážit oaivvilduvvon rádjeguovlluide ja kveana álbmogii.

Nannenáigodat: Su. 1870-1905

1860-logu loahpa rájes álggii Stuoradiggi čavget dáruiduhttindoaimmaid. Guovddážiis lei suopmelaččaid sisafárren Nuorta-Finnmárkui. Álggahuvvon doaimmabijut eai lean menestuvvan nu movt lei sávvojuvvon. čuoččuhuvvui ahte sápmelaččaid ja kveanaid dárogielmáhttu lei baicca hedjonišgoahtán. Vuosttaš áigodaga dáruiduhttindoaimmat ledje álggahuvvon sivilisatoralaš ja našunalisttalaš ákkaid geažil, dál fas lei sihkarvuodapolitiikka guovddážiis mas «našovvna doahttaleapmi» mearridii sihke ulbmiliid ja strategijja. Danne mearridii Stuoradiggi 1868:s ahte Finnefoandda ruđat maiddá galge juolluduvvot doaimmaide kveana álbmoga olis. Dát poasta stáhtabušeahhtas lassánii badjel beliin moatti jagis (geahča 1. tabealla dás ovdalis).

Dadistaga čavgejuvvui dáruiduhttin vel eambo. Guovddáš gaskaopmin lei bagadus maid Tromssa Bismaguovllu njunnožat ledje ráhkadan nuppástusguovlluid oahpaheddjiid várás. Bagadusas nannejuvvui ahte buot sámi ja kveana mánát galge oahppat hupmat, lohkat ja čállit dárogiela, ja buot ovdeš cealkámušat das ahte mánát galge eatnigielaset oahppat, sihkkujuvvojedje. Oahpaheaddjit guđet eai olahan buriid bohtosiid dáin giellahilgundoaimmain dahje «giellamolsumis» nu movt dalle gohčoduvvui, eai ožžon bálkálásáhusaid. Jus lei oahpaheaddjin bargan 7 jagi, de dagai dat gaskal 23 % ja 30 % bálkkás (Larsson 1989:113). Sámi dahje kveana oahpaheddjiide ii lean ávki dán lasáhusa ohat, muhto dáčča oahpaheaddit bággehalles ruhtadiliset geažil, duodaštit man ángirit barge dáruiduhttimiin (geahča Bjørklund 1985:263-274). 1880 bagadusain álggahuvvui garra dáruiduhttin olles mearrái.

4 Ovdamearkan dása lei Stuoradikki juolludeapmi Máttá-Várjjaga geaidnohuksemmii 1869-76 mii lei oktiibuot 80 000 kr, gaskamearálaččat 11 400 kr. jahkásaččat. Ášši vuoruhuvvui garrasit dáruiduhttima gaskaoapmin (Eriksen ja Niemi 1981:70f) Gaskamearresubmi lea seamma stuoris go Finnefoandda jahkásaš ruhta seamma áigodagas.

Maŋemus ja bistileamos skuvlabagadus almmuhuvvui 1898:s, ja gohčoduvvui maiddá «Wexelsen-plakáhttan», girkostáhtarádi namain. Vuot ain čujuhuvvui nuortaguovllu váraide, ja vuot ain čuoččuhuvvui ahte gielladilli lei vearráneame. Mearriduvvui ahte sámegiela ja kveanagiela oaččui duššefal áibbas erenoamáš oktavuodain atnit, «čilgengaskaoapmin, jus mánát eai ipmirdan maide». Bagadusas eaktuduvvui maiddá ahte oahpaheaddjit galge várasatnit vai sámi ja kveana mánát eai hupman eatnigielaideaset bottuin ge. Ulbmil bisuhuvvui ja čavgejuvvui vel eambo, muhto vuogit ja viidodat rievddai. Juolludeamit mat ledje adnon Tromssa Oahpaheaddjeskuvlla sámegiela ja kveanagiela oahpahussii loahpahuvvojedje. Vaikko dát juolludeamit ledje eanas leamaš ávkin studeanttaide geain lei dáčča čearddalaš duogáš, de oaivvildii departemeanta aŋkke leat unohassan miedihit dákkár dárbbuide. Departemeanta oaivvildii proseassa nai leat juo nu ovdánan ahte dákkár juolludeamit ledje dárbbášmeahtumat.

Vaikko dovddus «sámiaktivistat» nu go Issát Saba ja Anders Larsen beasaiga «sámegiel friddjaoahppin» Tromssa Oahpaheaddjeskuvlii, de ledje dattege duššefal moattis geain sáhtta leat leamaš sámi dahje kveana čearddalaš duogáš. Skuvladutki Helge Dahl dieđuid mielde (1957:256) válde dušše 12 Finnmárkku 187 friddjaoahppis loahppaeksámena 1872 ja 1906 gaskka, namalassii 6,4 %. Eat dieđe gallásis dán lei unnitloguduogáš. Maiddá soapmásiin Tromssas (51) ja Nordlánddas (58) ferte leat leamaš unnitloguduogáš (Smst:256). Buohtastahtidettiin muitala Dahl muđui ahte gaskal 1883 ja 1905 ledje skuvllas 10 sápmelačča ja 5 kveana (smst:248). Vuosteháhku sámi ja kveana ohppiid vuostá stuorui dán áigodagas. 1860-logu loahpa rájes juo dovddahedje Tromssa Bismagotti jodiheaddjit vuosteháguset sápmelaš oahpaheddjiide: «*Singuin lei hirbmat ráhčamuš, ja aŋkke eat nagodan addit sidjiide dohkálaš oahpu*» (Dahla sitáhta mielde 1957:226). 1877:s ávžžuhii ekspedišuvdnaoavda Hertzberg áсахit virgegildosa čearddalašvuoda vuodul, ja ákkastalai ná: «*Lea čájehuvvon ahte oahpaheaddjit guđiin lea čielga dahje seaguhuvvon kveana dahje sámi duogáš, eai leat gelbbolaččat ovdánahttit dáruiduhttima iežaset lágážiid gaskkas nu bures go livččii sávahahtti.*» (St.šieht. 1878 II, Mielddus:12). Dán virgegielddusárvalussii čearddalašvuoda vuodul ii lean doarjja álggos, muhto guokteloht jagi maŋjel dohkkehuvvui doaimma Wexelsenplakáhta vuodul.

Mii leat oaidnán ahte juolludeamit dáruiduhttindoaimmaide lassánedje sakka 1900-logu álggus (geahča 1. tabealla). Duogážin lei ballu ja fuomášupmi «suopmelaš váraid» hárrái ja našovnnalaš movttálgaddan uniovdna-

loahpaheami oktavuodas. Oanehis áiggis čadahuvvojedje odđa doaimma-
bijut:

- Finnmárkkus huksejuvvojedje skuvlainternáhtat gosa oahppit galge
sirrejuvvot eret sin iežaset eallinbirrašin.
- Tromssasemináras bissehuvvui sámegiel- ja suomagieloahpahus.
- seammás loahpahuvvui seamma skuvllas friddjaohppiid ortnet daid
ohppiid várás geain lei sámi dahje kveana duogáš.
- eiseváldit vuoruhedje virgádit dáčča oahpaheddjiid sámi ja kveana
guovlluin, áshuvvui ee. virgegielddus sápmelaččaide ja kveanaide
skuvllas.
- pedagogalaš vuogit movt beaktilit ovddidit dáruiduhttima, digáštallo-
juvvojedje oahpaheaddječoakkámiin, ja skuvladirektora ieš čájehii
dáid vugiid.

Dasto čavgejuvvui stáhta bearráigeahčču dáruiduhttindoaimmaid hárrái
sakka, erenoamážit skuvlasuorggis. Jahkečuohtemolsašumi rádjái ledje
báikkálaš eiseválddit bearráigeahččan dáruiduhttindoaimmaid, omd.
bearráigeahčai suohkanbáhppa ahte suohkana doaimmat čadahuvvojedje
go son han lei skuvlastivrra ovdaolmmoš. Stáhtaeseválddit adde Bernt
Thomassenii doaimman čadahit odđa mihttomeriid. «Sagai Muittalægje»
nammasaš aviissas gohčoduvvo son Bobrikoffan go lei de go generála-
guvernevra maid tsára lei nammadan ruoššahuhttit Suoma. Son oassá-
lasttii ee. oahpaheaddječoakkámiin gos ieš čájehii odđa pedagogalaš dá-
ruiduhttinvugiid. Skuvladirektovrraid gaskkas lei dalle ja dál ain sáhka
Thomassena dáruiduhttinbarggu birra ee. danne go muhtun ráje su ámmát-
reivviin lea almmuhuvvon (Hoëm ja Tjeldvoll 1980). Fuomášuhttit heive
maiddá ahte su dáruiduhttinákkat eai lean dušše našunalisttalaš ja sihkar-
vuodapolitihkalaš bealit, muhto maiddá buresbirgenpolitihkalaš bealit.
Čielggadusastis departementii 1907:s, deattuhii Thomassen ahte dárui-
duhttin lei «*maiddá deatalaš buresbirgenáššin eanas Davvi-Norgga
sápmelaččaide ja kveanaide. Dáruiduhttima bokte olahit sii nai ovdá-
neami*» (Eriksena ja Niemi sitáhta 1991:114). Dáinna oskkuin oaivvil-
dedje eiseválddit iežaset olahit ulbmiliid unnitloguálbmogiid bealis ja
sidjiide ávkin.

Alimusáigodat: Su. 1905-1950

Dán áigodaga álggus «nannejuvvojedje doaimmat mat ovdal ledje
álggahuvvon, ja ideologiiijat duodaštuvvojedje» (Eriksen ja Niemi
1981:323). Versailles-ráfišiehtadus vuosttaš máilmmesoadi maŋŋá,

rievdadii Davvikalohta rájiid. Norggas šattai oktasaš rádji Ruošša ja Suoma guvlui. Dat sihkarvuodapolitihkalaš áitta mas Norgga eiseválddit ledje ballan, vearáskii ruošša revolušuvnna maŋŋá, muhto muhtun áiggi geažes lei «suopmelaš várra» fas guovddážiis. Sodiid gaskka lei sierastallan Suoma ektui - ja vel deatalaččat min oktavuodas - «siskkáldas offensiiva» kveanid ja sápmelaččaid ektui, garas.

Dat gaskaoamit mat dassožii ledje adnon, ja vel odđa gaskaoamit nai, čohkkejuvvojedje maŋážassii sierra čiegus orgánan, Finnmárkkolávdegoddi (Finnmarksnemden) 1931:s. Orgána lei Norgga assimilerenpolitihka kulminašuvdna mii jotkkii maŋŋel soadi nai, ja masa válddi molsun 1935:s ii nu sakka váikkuhan. Finnmárkkolávdegoddi čájeha maiddáii movt minoritehtapolitihka dađistaga čadnojuvvui sihkarvuodapolitihkkii, mii attii dáruiduhttinpolitihkkii áibbas sierralágán hámi. Čiegusin doallan lei maiddáii vástádussan sápmelaččaid organiserejuvvon vuostálastimii ja skuvlapolitihkalaš moaitámušaide. Stuorasuopmelaš áigumušat ja sámi mobiliseren, mielddisbuvttii nappo eambo «suollemas» ákkaid álggahit odđa doaibmabijuid.

Juolludeamit ovdalis namuhuvvon Finnefondii lassánedje sakka 1900-logu álggus ja eanet go duppalastojuvvojedje 1914 soadi álggu rádjái. Lasáhusat galge gokčat stáhta *internáhttaáŋgiruššamiid* mii lei odđa beaktilis vuohki dáruiduhttit. Internáhtat huksejuvvojedje álggos rájdedállun daidda guovlluide gos kveanat ledje eanetlogus, muhto dađistaga šattai maid Sis-Finmárku ja Divttasvuotna oassin prográmmas (Meløy 1980). Dakká maŋŋel máilmmesoadi, rávvii Finnmárkku skuvladirektovra rievdadit Finnefoandda nama eanet «neutrála» namman. Jáhkkimis lei dán rievdadeamis oktavuohka sámiid riikkašoahkkimiiguin mat ledje ovddit jagiid dollojuvvon. Departemeanta čuovui rávvaga ja 1921 rájes rievdaduvvui Finnefoanda vai orui mahkáš oppalaš gaskaopmin:» Sierradoarjja Finnmárkku guovlluid álbmotskuvllaide». Bjørg Larsson guhte lea guorahallan movt Finnefoandda ruđat adnojedje, gávnnahii ahte «finnefoandda juolludeamit joatkašuvve seammaládje go ovdal» (Larsson 1089:31).

Chr. Brygfjeld lei Thomassena maŋisboahhti skuvladirektovran ja stáhta dáruiduhttindoaimmaid váldobearráigeahččin 1923 rájes 35 rádjái. Dutkangirjjálašvuodas lea son čilgejuvvon leat hirbmat ceaggás ja garra skuvladirektovran (Meløy 1980:94 ja Eriksen ja Niemi 1981:257 ff.). Son hilggu buot sámi gáibádusaid mat ovddiduvvojedje, muhtun muddui čielga *čearddalaš* oaiviliid vuodul:

«Sápmelaččain eai leat leamaš gálggat ii ge dáhttu atnit gielaset čállingiellan. (...) Dat moaddása geat leat báhcán čielga sámi álbmogis leat juo nu sakka billahuvvan ahte lea unnán doaivva olahit sidjiide buorádusaid. Dát duonat leat Finnmárkku heajumusat ja eanemus bázahallan olbmot, ja leat eanemus ovddastuvvon min miellabuhcciid ruovttuin ja skuvllain.» (Eriksen ja Niemi sitáhta 1980:258)⁵

Brygfjeld oaivvildii sápmelaččaid dáruiduhttima leat čielga sivilisatoralaš doaimman maid Norgga stáhta fertii čadahit danne go dáččat ledje nálálaččat buorebut. Son earuhii sápmelaččaid ja kveanaid, ja gohčodii kveanaid kulturálbmogin, Finnmárkku «searalaččamussan ja čeahpimussan». Kveanat galge dáruiduhttojuvvot duššefal sihkarvuodapolitiikalaš ákkaid geažil.

1800-logu gaskamuttuin eai earuhan eiseválddit sámi ja kveana ohppiid skuvlla dáruiduhttindoaimmaid čadahettiin. Muhto ovdalis namuhuvvon Brygfjeld ovdamearka čájeha ahte sodiid gaskka álge eiseválddit eambo earuhit ohppiid. Dát vealaheapmi sáhtii leat vahágin sápmelaččaide sivilisašuvdnaeavttuid hárrái go hejohuvvojedje. Muhto sáhtii maid leat buorre beallin historjjálaččat: Kveanat oaivvilduvvojedje leat sisafárrejeaddjin, sápmelaččat ledje fas Davvikalohta eamiálbmogin.

Dát vealaheapmi sápmelaččaid ja kveanaid guovdu vuhtto maiddá 1936 *álbmotskuvlálágas*. Ovddeš lohpi headis atnit suomagiela veahkkegiellan, seammaládje go sámeagiela nai, gahčai dál eret. 1936 skuvláláhka čavgii nappo dáruiduhttima kveanaid guovdu vel eambo. Ággan dása lei ahte sápmelaččain ledje sierra vuoigatvuodat danne go leat eamiálbmogin ja go ollusat sis eai máhttán dárogiela. Nubbe suollemaš motiiva lei sihkarvuodapolitiikalaš bealli, muhto dat bođii ovdan dušše eahpealmmolaš oktavuodain, eai ge almmolaš stuoradiggedigáštallamiin. Odda bargiidbellodatráddehus čuovui dasto ovddeš borgárráššehusa dáruiduhttin- ja assimilerenpolitiikka.

Heaittihanáigodat: Su. 1950-1980

Formálalaččat gustui 1898 Wexelsen-bagadus gitta dassožii go Stuoradiggi meannudii Sámelávdegotti árvalusa 1963:s (1959 árvalus, s. 58 f. ja

5 Ferten deattuhit ahte mu dieđu mielde eai leat empiralaš duodaštusat dasa ahte sápmelaččat ledje eanetlogus miellabuohcama hárrái. Jus dat leaš duohta, de dáidet skuvlla dáruiduhttindoaimmat dasa ággan.

Stuoradiggediedáhus 21 (1962-63)).⁶ Bagadusa ásaheamit gustojedje nappo miehtá 1950-logu, ja muhtun guovlluin diehtit ahte geavahuvvonedje vel 1960-logus nai. Tor Edvin Dahla girjeraporttas (1970:150) mui-tala oahpaheaddji guhte lei Oslos eret:

«Fertiimet várás atnit ahte mánát eai sámás eai ge suomas, leimmet ožžon dieđu skuvlahoavddas ahte sis ii lean lohpi hupmat iežaset eatnigiela, eai bottuin eai ge ovdal ja maŋŋel skuvlla. Galge dárustit, nu dat lei!»

Dán boares vuoŋŋa sáhtii vihkut 1960-logus, ja dan duodašta maiddái historjadutki Anders Ole Hauglid Brummundalas eret go čilge movt son vásihii dán máinnasmáilmmi:

«Imašlaš Finnmárku-, lei de go olgoriikii boahtit: «Buohkat máhttet dárogieła. Ii oktage dárbbáš suomastit dahje sámástit», muiतालuvvui midjiide.- Easka maŋŋel muiतालii Internáhttahoavda munnje ahte sin eatnigiella lei sámegiella ja suomagiella, ja ahte Internáhtta lei sin nubbe ruoktu. Dál 20 jagi maŋŋel jur hárbmada jurddašit.»

Dát dáhpáhusat leat muiतालuvvon Porsáŋggus, muhto jáhkkimis dáruiduht-tojuvvui áŋgirit sihke skuvladiimmuin ja muđui maiddái eará guovlluin Tromssas ja Finnmárkkus gitta 1960-lohkui, vel maŋŋel nai go Stuora-diggi lei hilgon Wexelsen-bagadusa. Lea čájehuvvon ahte Davvi-Troms-sas ledje oahpaheaddjit áiggis gaskal sodiid, eanas earaguovllo olbmot geat ledje báidnojuvvon eiseválddiid dárogiel ja dáččakultuvrra áigumu-šaide. Leat ovdamearkkat dasa ahte oahpaheaddjit ovddidedje rasisttalaš guottuid maiddái almmolaččat. Bråstad Jensen (1990:141) čilge ahte skuvla:

«(...) vaháguhtii olu sámi ja kveana ohppiid iešdovddu ovdáneami. Skuvllas ohppe eanet unnit man unnán árvu sin eatnigielas ja sin kultuvrralaš vuodus lei.»

Dás ii leat sadji dađi dárkileappot guorahallat movt skuvlla ja báikkálaš servodaga oktavuoha ovdánii, ja makkár bohtosiid, dieđuid ja oahu dáfus dáruiduhttima skuvlaovdáneapmi mielddisbuvttii. Dát gažaldagat

6 Finnmárkku sápmelaččaid skuvladilli vuosttaš 25 jagi maŋŋel Nuppi máilmmesoadi, lea maiddái čielggaduvvon *Finnmárkku skuvllaid diedáhusas 1945-1970*, s. 32-37 (Norgga skuvlapolitihkka sámi guovlluin maŋemus 25 jagi. Dalá sámi giellagažaldatkonsuleantta Odd Mathis Hætta čielggadeapmi) ja s. 42-43 («Søring i skoledirektørstolen», maid Arthur Gjermundsen lea čállán).

leat easkka 1960-logus iskojuvvon dárkileappot, go álbmotskuvla nuppástuvai 9-jagi skuvlan guovddáš davvisámi guovlluin. Dalle lei oahppiprestašuvdna gaskamearálaččat mearkkašahtti heajut go normálaplána unnimusgáibádus, ja olles 1900-logu šattai gaska skuvlla ja sápmelaččaid gaska dadistaga stuorát, sihke sosiáladit ja kultuvrralaččat (Hoëm 1976, a ja b).

Dáruiduhttinpolitihka váikkuhusat

Dáruiduhttinpolitihkka lea čilgejuvvon leat «dáruiduhttinbarggu ollislaš doaibma ja totalitehta jurdda» (Eriksen ja Niemi 1981:61) ja dán oktavuodas «gáibidii dat ahte sápmelaččat galge leat eará go dan maid ledje» (Nergård 1994:58).

Historjadieđuid vuodul sáhtta roahkka dadjat ahte stáhta ráhčamušat oččodit sápmelaččaid)ja kveanaid) hilgut iežaset giela, lonuhit kultuvrralaš vuoddoárvvuid ja molsut našovnnalaš identitehta, leat leamaš viidát, guhkilmasat ja ulbmilaččat. Sosiála ásahusaid nuppástuhttin ferte leat sakká váikkuhan ovttaskas olbmuid oktavuodaide. Stáhtalaš ráhčamuš lei muhtun muddui vuodđuduvvon dalá beaivválašrasismii, muhto dat dagahii iešalddis maid ahte sii guđet šadde gillát dán politihka oppalaččat, adnojuvvojedje vuolit árvosažžan. Lea dattege mearkkašahtti man unnán sosiála ráfehivuohta lei sápmelaččaid gaska dán ođasmahttin- ja dáruiduhttináigodagas. Eatnasat miedihit dasa ahte ággan dasa dáiddii leat *vuolláneapmi* dan stuora fápmoerohusa geažil mii lei doaibmi stáhtahálldašeami, ja ovttaskas olbmuid gaska geat rievdadusaid šadde vásihit (Aubert 1982; Eidheim 1971; Eriksen ja Niemi 1981; Hoëm 1976(a ja b)).

Eriksen ja Niemi leaba ovddidan «jáhkehahtti hypotesa» ahte «suopmelaš váraid» haga ii livčče dáruiduhttinpolitihkka sápmelaččaid guovdu leamaš nu garas nu guhká» (Eriksen ja Niemi 1981:333, geahča maiddá s. 125). Mii leat dán konklusuvnna vuodul oaidnán ahte maŋgel su. 1870 čavgejuvvui dáruiduhttinpolitihkka Finnmárkkus dađi mielde go kveanasafárren lassánii. Ođđaset dutkan lea dattege čájehan ahte eiseválddiid politihkka sápmelaččaid guovdu Finnmárkku lulábealde, lei maiddá nannosit vuodđuduvvon našovnnalaš sosiáladarwinisttalaš ja nállevealaheddji jurdagiidda. Guhkes soabadanproseassa Norgga ja Ruota gaska 1919 boazoguohtungažaldaga hárrái, lea historjadutki Roald Berg navdan leat «vel oktan vuoitun» «dáčča gáržžidanpolitihkkii sámi kultuvrra ektui» (Berg 1998:182) ja girjjis Norsk utenrikspolitisk historie, čilge Berg dán ášši meannudeami ná:

«Boazoguohtunriidu Ruotain mii bisttii 1919 rádjái lei olgoriika-

politihkalaš čadaheapmi dan garra dáruiduhttinpolitihkas maid lulliássiid koloniseren dagahii, boares sámi guovlluid siskkáldas nannen ja viidáneapmi» (Berg 1995:143).

Jus ekonomalaš ovdáneami guorahallá dárkileappot go dan maid mun lea čahkkehan dása, de oaidná ahte dáruiduhttindoaimmat dagahedje mearkašahtti marginaliserema (Minde 2000:81-103). Boadusin lei ahte mearrasámi guovlluin «jávke» sápmelaččat álbmotloguin, ja sámi beroštumit ja identitehta guolástusealáhusas stigmatiserejuvvui (Drivenes 1982:144f; Eythórsson 2001). Danne leat dutkosat mat leat dahkkon Norgga-Ruota boazoguohtunriiddu birra, Norgga boazodoalu birra sihke riikka ja guovllu dásis (Berg 2000) ja Lulli-Tromssa ja Ofuohta báikkálaš servodagaid birra (Minde 2000) sihke ollistan ja mudden Eriksena ja Niemi barggu dán oktavuodas.

Eará dutkansurggiin leat oaidnán ahte dat vuolláneapmi maid unnitlogut vásihedje dáruiduhttima vuolde, dagaha sosiopsykologalaš váikkuhusaid. Olmmoš bidjá johtui iešguđetlágán suodjalanmekanismmaid vai nagoda iežas heivehit sosiála átestussii ja odđa dilálašvuodaide. Muhto jus biras dagaha ilá lossa dili guhki vuollái, de «váikkuha dat olbmo iežas iešgovvii, billista su iešárvvusatnima ja iežas árvvu, ja son sáhtá dalle vaikko iežas vašuhišgoahtit ja ilá kritihkalaččat veardidišgoahtit earáid iežas joavkkus» (Hvinden 2000:19).

Movt váikkuhii olbmuid identitehtii ja iešdovdui?

Norgga girjjálašvuodas leat Bjørnstjerne Bjørnson boandamuitalusain ja Arne Garborgga románain vaikko man olu mitalusat das movt skuvla rihkui mánáid vuoigatvuodaid, seađu ja gearddi dili vuodul. Dušše Finn-márkkoguoovllus nai livčče olu sullasaš mitalusat dán čuođi jagis, ja dain 50 internáhtain ja 70 skuvlavisttiin mat ledje doppe.

Nu movt álggus namuheimmet de váilu mis olu historjjálaš ja servodatietalaš dutkan sápmelaččaid dáruiduhttima - ja maddái kvenaid, sosiála-psyhkalaš váikkuhusaid hárrái. Áiggun aŋkke čoahkkáigeassit muhtun observašuvnnaid daid mitalusaid vuodul mat leat oassin girjjálašvuodas ja mutočoakkáldagain. Movt dovde oahppit ieža skuvladiliset? Movt váikkuhii dáruiduhttinpolitihkka nuorra olmui su váddáseamos ovdánan-áigodagas?

Ođđa pedagogalaš metoda ásaheapmi - okta dáhpáhus

Fágagirjjálašvuodas eai leat galle mui talusa dan kultuvrakollišuvnna birra mii ferte leat dáhpáhuvván beaivválaččat skuvlavisttiin. Historjadutki Regnor Jernsletten lea gávdnan ovttá fearána mii mui taluvvui Anders Larsena «Sagai Muittalæggi»- nammasaš aviissas: Dát dáhpáhuvai dalle go skuvladirektovra Thomassen lei mátkkis Porsággus 1903:s. Thomassen háliidii leat oahpaheaddjin ovttá skuvladiimmu Leavnjjas ja dáhtui čájehit movt dáruiduhttinpedagogihka ođđa metoda, áiccalmasvuodaoahpahusa⁷, galggai geavtlaččat čadahit.

«Skuvladirektovra čergii ovttá mánnái «Gaa ud! Gaa ud!» ja go mánná ii ádden amas giela, de dohppii skuvladirektovra su niskái ja bálkestii su uksaráigge olggos feaskárii, ja čergii fas «Gaa ud!». Mánná suorganii ja čierrugodii. Dalle galggai fas nubbe mánná viežžat su sisa go skuvladirektovra lei su gohččon - ja dál maid čearggiui «Gaa ud! Gaa ud!» Manai nu movt ovddit mánáin nai. Dalle vieččai muorračujonasa ja cuoiggi fearamakkár ádaid mat lanjás ledje. Ja go mánát eai ipmirdan su ságaid, de huškkastii beavdái nu ahte bávkkii vel. Ja dalle eai ipmirdan mánát easka maidege oahpahasas go ledje nu ballán.» (Jernsletten 1998:50, Jernsletten jorgalan dárogillii)

Skuvladirektovra ii diehttelasat diktán dán mannat vástitkeahhtá. Su bealli jorgaluvvui sámegillii ja prentejuvvui seamma avisii, son čilgii eatnasa das mii konkretheadit dáhpáhuvai, muhto dulkui ášši áibbas nuppeládje:

«Skuvladirektovra čájehii movt áiccalmasvuodamálla sáhtá atnit oahpahasas, nu ahte ii adno sámegiella ii ge kveanagiella. Sáni maid mánát galge oahppat lei «ude». Danne sáddejuvvui okta mánná feaskárii, ja earáin fas jerrojuvvui gos son lea. Vástáduš galggai leat: «Johan er ude.» Go dát lei mángii geardduhuvvon, de bođii Johan fas sisa. Son lei dađi bahábui boastut ádden dilálašvuoda. Danne dagaimet seammaládje ovttain eará bártnážiin, ja Johan de áddii ahte lei boastut ipmirdan. - Oahpaheaddji jur hirpmáhuvai skuvladirektovra álkis ja buori oahpahasvuogis. - Ja muorračujonasain šattai skuvladirektovra skoalkkuhit beavdái moatte háve, vai bovtii mánáid beroštumi.» (smst:51)

Beroškeahhtá das goabbá mui talus lei eanemus riehta dan ektui mii

⁷ Dáinna vugiin ii galgan leat dárbbaslaš fállat sámegiel ja kveanagiela oahpahusa oahpaheaddjiide.

«duodas» dáhpáhuvai, de čájeha muitalus odđa pedagogalaš vugiid konkrehta sisdoalu ja váikkuhusaid. Nu movt dás oaidná, de sáhtii ohppiid olmmošárvu beaivválaččat rihkkojuvvot. Paradoksa lea ahte leat unnán muitalusat das movt mánát ieža vásihedje skuvlaáiggiset. Sámi guovlluin lea leamaš dábálaš ahte ii galgga «doložiid birra dálggát». Lea dattege mearkkašahtti go buohtastahtta daiguin olu ja dárkilis muitalusaiguin mat leat muitaluvvon dáčča guovlluin. Davvi-Norgga máŋggačearddalaš birra siin orru skuvla sámi ja kveana ohppiid gaskkas leamaš goasii seamma tabun go veahkaváldin ja rohcošepmi lea dán áiggi oarjemáilmmi riikkain. Movt dáid paradoksaid čilge? Dás ii leat vejolašvuohta čiekŋalit čilget, muhto jus atná olbmuid eanet unnit implisihtta geažuhemiid vuodđun, de leat dat doarvái buorre vuodđu boktit beroštumi eanet dieđuid ohcat.

Movt oahppit «hálddašedje» skuvlla nuppástuhttimiid

Áiggun čujuhit guovtti dovddus muitalussii áiggis *ovdal* nuppi máilmmisoadi, mat deaddiluvvojedje báhpa Jens Otterbecha čállošis dáruiduhttima vuostálastima olis mii almmuhuvvui 1917:s (Hidle ja Oterbech 1917).⁸ Dán artihkkalčoakkáldagas čálliba guokte sámi oahpaheaddji iežaska skuvlavásáhusaid birra. Anders Larsen⁹ (1870-1949) Silvetvágis Návuoas ja Per Fokstad (1890-1973) Bonjákasas Deanus eret.¹⁰ Larsen lei juo vuorasnuvvan go muittašii iežas skuvlaáiggi ná:

«In muite maide das maid oahpaheaddji muitalii munnje vuosttaš skuvlajagiid, danne go in ipmirdan maid son muitalii, ja dattege in gullan vissa čuorbimusaid searvái ge. Skuvlavázzimis ii lean olu ávki. šadden vuoiŋŋaláččat nealgut. Mu siellu vaháguvvui. Dát jagit ledje váivves ja ávkehis oahppojagit. Dat manne jur duššái, ja duššás mánávuođa ii oaččo goassege ruovttoluotta.» (Hidle ja Oterbech 1917:35)

Dat mii Larsenii lei báhcán muitui, lei badjelgeahččanvuodadovdu. Larsen lei dan áiggi duvdiluvvon eret ii ge beassan oahpaheaddjin bargat sámi guovlluin, ja lei heaitán iežas sámeaktivistadoaimmaiguin. Lea vuollánan olbmo eallinmuitalus maid muitala skuvlaáiggistis. Nuorra oahpaheaddjis Per Fokstadas guhte barggai ruovttugilistis Deanus ja geas lei sámi ja bargiidbellodatpolitihkkár duogáš, livččii sáhtán vuordit eará muitalusa.

8 Dan digáštallama maid dát girji dagahii sáhtát eambo lohkat Eriksen ja Niemi 1981:121 ff

9 Anders Larsena birra, geahča Bjørklund 1985:324-331

10 Fokstad lea jearahallamis muitalan iežas eallimis, geahča Dahl 1970:7-15. Geahča Jernsletten 1998:125-128.

«Oh, go lei juo dorvvohisvuohta daid vuosttaš skuvladiimmuid! Lei de go buot uvssat ledje lohkkaduvvon!- Maid dajai? Orui nu ártegit hállame.- Sielus gopmanii juoga. čuvges, roahkkadis rabasvuoda massen, mánnálaš mokta nogai! Ii duostan goasse jearrat maide; fertii dušše árvidit. Eat jietnadan goasse maide daid ipmášiid maid šattaimet oaidnit. Orui de go livččiimet ovttá ijas boarásnuvvan. šattaimet jávskun, dovddaimet oktovuoda. (...) Skuvladiimmut šadde nu láitas, ja nu guoros, sisdoallu nu unnán.» (Smst:39f)

Diehtoáŋgirvuohta ja ceakkásteamit gal namuhuvvojit, muhto ballu oaivámuohtade lei stuorát. Dihtomielašvuohta das maid skuvlla reakšuvnnat dagahedje, leat dattege hirmáhuhtti sullasaččat go dat maid Larsen mitalii. Vihttaloht jagi maŋgel, 1970 beassážiid, čilgii Fokstad movt garra dáruiduhttin lei váikkuhan sutnje persovnnalaččat:

«Muhtomin go muittašan, de šaddá nu ahkit ahte in oaččo nahkariid. Veallán ijaid, ja dovddan ahte ferten dáid áššiid birra beassat hállat. Mitalit soapmášii, buot dan mii váivvida, mii lea leamaš dulbmojuvvon—-. Juoga mu sis čuorvu: Ale hávkat mu. Juoga mii dárbbáša áimmu, mii báhkke bajás, mii áiggošii eallit. Muhto merkejuvvuimet. Dulbmojuvuimet ja in sáhte vajálduhttit. In goassege vajálduhttit movt dalle lei. Buot váldui mis eret. Eatnigielamet eat beassan hupmat. Ii oktage mis beroštan.» (Dahl 1970:10)

Badjelgeahččanvuohta, go ii árvvusadnojuvvo ja go vajálduvvo leat dovddut mat fas bohtet ovdan. Fokstad dovddai bahčavuoda nu movt Larsen nai, muhto vuostálasttii maiddái áŋgirit dalá unnitlogupolitihka. Larsen ja Fokstad ovddasteabba eahpitkeahhtá daid sápmelaččaid mat su. 1905 rájes su. 1920 rádjái vuohččan ceggegohte sámi organisašuvnnaid (vrd. Jernsletten 1998:49-65). Sáhtta diehttelasat jearrat man dábálaččat dát dovddut ledje sámiid gaska muđui. Ovdamearkan sáhttit váldit muhtun guovlluid gos eai leat leamaš nanu čearddapolitihkalaš organisašuvnnat ovdal 1980 ja -90-logus. Soames Moskavuonasápmelaš Davvi-Tromssas r. 1911, guhte ii lean aktiivadit searvan sámpolitihkkii, mitalii jearahallamis 1990:s:

«Lávejin imaštallat go oahpaheaddji ii hupman sáme giela skuvllas vaikko ieš lei sápmelaš - Ii sus lean várra lohpi, oaivvildii ieš. (...) Mii leimmet nu hárvánan dulbmojuvvot, eat atnán dan nu áššin.»¹¹

11 Tove Johansen jearahallamat Moskavuonas, referáhtta 15.06.1989

Sullii seammaahkásaš nisu seamma báikkis eret, ii atnán giela heajos árvu nu imašin, muhto muittii erenoamážit movt oahpaheaddji lávii bilkidit daid ohppiid geat eai máhttán dárogiela: «*Mis lei okta oahpaheaddji Bådåddjos eret. Son lei sieiva dáčča. Son gal lávii bilkidit jus fal oktage sámástii.*»¹² Dát dovdu ahte oahpaheaddji anii sin heajubun, lea maiddá earáin nai geat leat mitalan iežaset skuvlaáiggi birra, de go omd. dát sámi nisssonolmmoš Skániin eret, r. 1924:s:

*«Dalle go mun álgen skuvlii, de in máhttán dárustit. Fertejin oahppat. Hupmen unnagielačačat. Lean mángii dan dadjan, go muittašan, givssiiduvvojin mángii dušše giela dihte, dan sámegielriebe dihte.»*¹³

Tor Edvin Dahl raporttain Kárášjogas, Deanus ja Porsáŋggus 1970:s leat čohkkejuvvon skuvlamuittut nuppi máilmmesoadis ja maŋnel. Dat leat mitaluvvon Sis-Finnmárkkus gos čearddapolitiikkaš opposišuvdna sajaiduvvagođii 1960-logus (Stordahl 1996). Dahl lea addán sáni saji iešgudetlágán olbmuid geain lea sámi duogáš:

«Giella lei diehtelasat sámegiella. Dárogiela eai hállan earát go oahpaheaddjit ja oahpahus lei dárogillii. Das ii ádden nu olu. Biibbalhistorjja gal máhtiimet. 4 (jagis ledje mus 9 oahpaheaddji, ii ge oktage sis máhttán sámegiela.» (Hans Eriksen, Kárášjoga skuvlahoavda. Riegádan ja bajásšaddan Sirpmás. Su. 35 jagi boaris 1970:s, Dahl 1970:69).

«Ollusat leat eahpesihkkarat ja dovdet dan. Dat dovdagohte unnin juo nu, ama nu. Skuvllas, go ovtatládje áddejedje boastut, buot háviid go hehpehedje. In máhttán nu bures dárustit, mus ledje váttisvuodat čielgasit mitalit, ja dávja medden dadjat eará go dan maid ledjen oaivvildan.» (Albert Johansen, Buolbmága skuvlahoavda. Su. 40 jagis 1970:s, smst:74).

In lean skuvllas go njeallje jagi, várra. Dan maŋnel vulgen máttás nuoraidskuvlla vázzit, ja álggos manai viehka bures. Máhtten mekána-laččat lohkat, muhto imaš lei, go álgen eambo áddet de manai funebut. čállit ii lean álki. Ja oktii mis lei geahččaleapmi. In addán iežan báhpára. Oahpaheaddji bodii mus jearrat manne in lean čadahan geahččaleami. Lohken ahte das ii lean dáiga, danne in háliidan addit.

12 Smst., báddejuvvon 11.09.1990

13 Henry Minde jearahallamat Skániin, báddejuvvon 15.05.1991.

Na, čájjet munnje dasto, dajai oahpaheaddji. Maŋŋel čohkkái son muinna nuppát eahkeda, ja danne várra birgejin dan made bures go dahken.» (L.K., snihkkár Sirpmás eret. Su. 40 jagi 1970:s, smst:92).

«Lean várra nu ovttageardán, dan gal don áddet guhte Oslos boadát deike girjji čállit. Muhto lean álo ieš birgen. Vel dárustit nai lean oahppan, vaikko dat galgá midjiide sápmelaččaide nu váttis. Skuvllas in ádden sáni ge, ja oahpaheaddji attii midjiide biibbalhistorjjá maid galggaimet lohkat. Muhto eat olus ádden.» (R.S., dálueamit Buolbmágis eret. Su. 55 jagi boaris 1970:s, smst:118).

«(...) ledjen skuvllas 17 mánu, muhto in oahppan sáni ge dárogiela, in ge máhttán lohkat ja čállit. Oahpaheaddji gohčodii mu ránatsávdan. Livččen várra dikkis sáhtán vuoitit ja ožžon buhtadusa go in oahppan maide, ollusat dáppe várra livčče dan dahkan. Muhto mun in leat dakkár olmmoš.» (J.S. eanandoalli Kárášjogas eret, 50 jagi boaris 1970:s, smst:138).

«In dieđe nu olu. In máhte dárogiela, duššefal veahá, muhto dat lea váttis. In ádde go radios hállet, das hállet nu jodánit. In ge máhte lohkat in ge čállit, in sámegiela in ge dárogiela. Na de gulat, in máhte olus maidege.» (A.S. Kárášjogas eret, su. 45 jagi boaris 1970:s, smst:143)

Dat mii dáin muiltalusain lea oktasaš, lea dat váivahuvvan maid oahppit dovde go olggustuvvojedje vuosttaš jagiid giela dihte. Sii dahke vaikko maid amas bilkkusin šaddat. Go eai boahtán skuvlii, de ii lean álo dušše geafivuohta dahje buohcan dasa ággan, vaikko nu lea čállojuvvon skuvla-protokollaide. čeahpimus oahppit birgejedje juogaládje, muhto sis nai sáhttet leat bahča muittut báhcán. Ja hirpmáhuhti ollusat eai oahppan dárogiela obanassiige. Måsske internáhtas Divttasvuonas muiltaluvvojit seammasullasaš dáhpáhusat go Sis-Finnmárkkus. Informánta lei riegdán 1932:s ja šattai ieš oahpaheaddjin rávisolmmožin:

«Go álggiimet skuvlii - dat lei áibbas amas máilbmi. Oahpaimet lohkat - dat lea oavdu - in ipmir odne ge movt dan nagodeimmet. Ieš ohppen mekánalaččat. Lohken gal, muhto in ipmirdan sáni ge (...) čieruimet ja logaimet leavssuid, logaimet ja logaimet (...) Movt leažžan gal nagodan čadahit daid vuosttaš jagiid. Easka 6. klássas ohppen dárogillii jurddašit (...) Oahppit geat dál livčče oahppan sihke lohkat ja čállit

doarjjaoahpahusa vehkiin, sin muittán erenoamážit (...) Lei okta guhte lei muinna ovtta boaris. Čieža jagis oahpai son ovttaidlohkui čállit - ja lohkat ii oahppan. Lean manjel muitán ahte son lei erenoamáš čeahppi oavvesisrehkenastit.»¹⁴

Sámi bákčasat

Dán oktavuodas lea dábálaš ahte vássanáiggi dáhpáhusat láhppojit seavdnjadassii. Olmmošlaš vahágiid maid čadahuvvon doaimmat dagahedje, leat nu movt ovdalis leat geažuhan, váttis duodaštit. Go unnitloguid čállinkultuvra ii leat nu nanus, ja go oskkáldasvuohta ja heahpu lea leamaš dábálaš, de sáhtta dan gohčodit struktuvramearkan, namalassii ahte «váldi čiehká luottaidis» (Hvinden 2000:27-28, vrd. Høgmo 1986, Nergård 1994).

Danne ii leat nu imaš ahte fágagirjjálašvuodas eai leat nu olu ovdamearkkat sápmelaččaid ja kveanaid organiserejuvvon vuostálastimis dáruiduhttinuommaid čadaheami hárrái. Unnitlogujoavkkuid fámohevuodadovdu lei bearehaga sturron, ja guovddáš eiseválddit eai atnán sin doarjaga dárbbaslažžan ge. Dán oaidnit čielgasit go Sámemišuvdna (Finnemisjonen), namalassii Norgga girku njunnožat muhtun áiggi fallehedje dáruiduhttinpolitihka. Sihke skuvladirektovra Thomassen ja bisma Dietrichson¹⁵ šattaiga bealuštit dáruiduhttinpolitihka. Válđoákka-stallan lei ahte oavilvuoigaduvvomiid eanetlohku dorjo dán politihka. Opposišuvdna navdojuvvui leat reakšunearan go háliidedje fas máhccat ovdeš moivái skuvlagiela hárrái, ja danne go eai oaidnán ahte dáruiduhttin livččii mielddisbuktán sápmelaččaide buoret materiálalaš, kultuvrralaš ja oskku dili. Thomassen ja Dietrichson oavvildeigga maiddái ahte sápmelaččat ieža eai lean vuostálastán dáruiduhttima (Eriksen ja Niemi 1981:122).

Sihke skuvladirektovra ja bisma gean guovttos lei ovddasvástádus davviguovllu sámi álbmogii, badjelgeahčaiga dalle dan čielga sámpolitihkalaš opposišuvnna maid Anders Larsen ja Issát Saba leigga ovddastan. «Sagai Muitalægji» nammasaš aviissa váldodoaimmaheaddjin 1904 rájes 1911 rádjái lei Larsena ja Saba opposišuvdna dáruiduhttima vuostá dovddus: Giella lei álbmoga eallinsuotna, danne galge sápmelaččain seamma vuoigatvuodat go dáččain «min iežamet riikkas». Muhto Thomassen ja Dietrichson sáhtiiga maid čujuhit sápmelaš doarjagii. Dan

14 Henry Minde jearahallamat, báddejuvvon 29.01.1993.

15 Hålogalánnda bisma (1910-18).

oidnit vuosttaš stuora gielladigášallamis sápmelaččaid eatnigiela hárrái «Sagai Muittalægji» aviissas 1905-06 jagiid. Larsen lei addán saji sáme-gielčálii oahpaheaddjái guhte lei Dálbmeluovttas Finnmárkkus eret ja son čálii «jurddašeaddji» nammasaš pseudonymain. Dát reive lei de go ohcan skuvladirektovrii oažžut bálkálásáhusa Finnefoanddas: Jus ii oahppan riikka váldogiela, de ii ollen beare guhkás. Dat binnánaš ovdáneapmi mii riikkas lei, lei dáččaid gudni. Sápmelaš ii máhttán ieš alcces háhkat buoret boahhteáiggi. Easkka go boahhte buolva lei dáruiduhttojuvvon, de sáhte sápmelaččat olahit ovdáneami (Jernsletten 1998:51f). Dát ii lean áidna hávve go dákkár oaivilat ovddiduvvojedje sápmelaččaid gaskka. Sámi girječállái Matti Aikioi maid čájehuvvui beroštupmi go son 1919:s celkkii soames riikkaaviisii: «*Odđadáigásaš eallin boahotá lagabui ja lagabui, ja dat ii huma sáme-giela.*»¹⁶

Jáhkkimis levve dát oaivilat eatnigiela hárrái sápmelaččaid gaskka, ere-noamážit sin gaskka geat dáhtto ovdánit dáčča servodagas juogo oahpaheaddjín dahje girječállin. Muhtun riddoguovlluin gos sápmelaččat ledje leamaš eanetlogus, lei dábálaš fuonášit giellagáhttema. Muhtun bárra Moskavuonas (r. su. 1915:s) eaba lean riehta ovttaoaivilis, go vástideigga ná go jerrojuvvui ledje go sáme-gielat ohppiin váttisvuodat skuvlaváccidettiin:

«Eamit: Na, gal don dan diedát, nu hal šattai... Isit: (gaskkaduhtta) Eai headisge, buot mánát han dárustedje. Vel dain ruovttuin nai gos sámástedje fertejedje oahppat dároggiela (...) Lea vuohkkaset atnit dan giela maid muđui hupmet Norggas, Dat lea jábmi giella. Manne bat dan galgá bisuhit? Diet boares guokkit geat eai goastta vázzit ge šat, sii han gáibidit sáme-giela. Ja dii universitehtain mat viggabehtet sáme-giela ealáskahttit. Dat ii leat go joavdelas!»¹⁷

Sidjiide geat guorrasedje sáme-politihkalaš lihkadussii, bovttii várra dáruiduhttin sihke bahča dovdduid ja oppsišuvnna, muhto «oskkaldas Norgga ássit» geain lei sámi duogáš baicca *heahpanedje*, juogo máttuideaset dihte dahje vieljaid ja oappáid dihte geat ain hupme eatnigielaset, dahje iežaset dihte jus eai nagodan doarvái bures oahppat dároggiela.¹⁸ Sáme-politihkalaš bealit čilgejedje dákkár guottuid ná: sámi ja kveana birrasiid áiccalmahtii Larsen dárkilit 1917:s juo:

16 Siterejuvvon Gjengset vuodul 1980:142.

17 Tove Johansena jearahallamat Moskavuonas, báddejuvvon 11.09.1990.

18 Sullasaš sosialiserenproseassaid oddaset áiggis lea Høgmo :1986 čilgen.

Leat dađi bahábui hárve sáminuora geat eai leat juogaládje gillán skuvlla dáruiduhttinbargguid geažil. Skuvlla sámegielhálddašeapmi lea dagahan ahte sii dađistaga leat fuonášišgoahtán eatnigielaset. Lea dábálaš ahte dakkaviđe go sáminuorra lea oahppan dárogieala, de álgá son heahpanit eatnigiela ja duogaža dihte.» (Hidle ja Oterbech 1917:35f)

Mii leat oaidnán ahte «sámi bakčasat» - dan dajanvuogi lean luoikkahan pedagogas Jens-Ivar Nergårdas (1994) - sáhttet leat leamaš dábálaččat sin gaskka geat ledje opposišuvnnas, muhto jáhkkimis vel čiekŋaleappot ja *traumáhtalaččat* sin gaskkas geat nu áŋgirit geahččaledje heivehit iežaset garra dáruiduhttimii. Danne lei máŋgii nu ahte sii šadde dovdat duodalaččamus gillámuša. Lea olles dutkanprošeakta *per se* geahččalit vástidit manne nu lei.

Loahpas áiggun čujuhit momentii mii lea áigequovdil dál nai iešmearridanproblematihka dahje váilevaš iešmearridanproblematihka oktavuodas. Eiseválddit ovddidedje dáruiduhttinpolitihka sápmelaččaid ja kveanaid guovdu ja dat galggai leat *sidjiide ávkin*. Ovdalis namuhuvvon ovdamearkkas skuvladirektovrra Thomessena ja bisma Dietrichsona birra, oaivvilduvvui ahte sápmelaččat ja kveanat eai ipmirdan mii sidjiide lei buoremus. Ámmátolbmot eai atnán unnitloguid, namalassii sápmelaččaid ja kveanaid dan vearan ahte sin bovdet ságastallamiidda ja proseassa mielváikkuheapmái. Dat orro baicca dárbbaseame paternálalaš suodjaleami. Vaikko áigumušain orui sosiála ja buresbirgejumi vuoddu, de dat duohtandahkkojuvvojedje ovttagardánis gulahallama ja bággema vugiiguin. Habermasa formulereamiin (1998:56f) sáhtta cealkit ahte «*bahá ii leat duššefal moarri, muhto juoga masa dovdá alddis leat vuoigatvuoda. Jorgulágán buorre sáhtta maid leat bahá.*»¹⁹

Loahppakomentárat

– Min diehtu dáruiduhttinproseassa birra ii leat ollislaš. Dáruiduhttima politihkalaš bealit leat áŋgirit dutkojuvvon. Dán vuoruheapmái leat olu ákkat. Stáhtalaš doaimmaid stuora gáldomateriála lea okta. Ollu dáruiduhttit ledje dalá fámoláš olbmot ja muhtumat hui erenoamážat. Dasto ledje ges sii geat dán politihka šadde gillát, ja sis besse dušše muhtumat

¹⁹ Dát problematihkka cegge vudolaš etihkalaš gažaldagaid maid romániálbmoga historjjá dáfus lea Wyller guorahallan 2001:s.

oidnosii ja guoddit gáldoluottaid. Ollusat sis guđet leat ain eallime, eai dáhtostuva hupmat dan birra movt dáruiduhttin čuzii sidjiide persovnnalaččat. Mun oaivvildan leat seamma deatalažžan dál beassat diehtit *dáruiduhttima váikkuhusaid* politihkalaš ággan. De lea easka vejolaš árvvoštallat aktevrraid doaimmaid sihke válldi ja fámohevuoda bealis, sihke sin geat proseassa álggahedje ja sin geat šadde gillát garra dáruiduhttima.

- Lea oalle sihkar ahte dáruiduhttinpolitihkka lihkestuvai «nuppástusguovlluin», namalassii mearrasámiguovlluin, aŋkke juo giellamolsuma dáfus, ja muhtun muddui maiddáii identitehtamolsuma dáfus. Dáruiduhttinproseassa váikkuhusat individualiserejuvvojedje ja šadde heahpun. Jus almmolaš oktavuodas navdojuvvui leat sápmelažžan de lei dat persovnnalaš vuotáhállan. Dáčča govva sápmelaččas lei geafivuoha. Nanu vuostegovat eai čuožžilan ovdal go odđaaigásaš sámelihkadus attii vuodu stuora ovttaskas miellačájehemiide. Álttá-akšuvdna 1979-82 lei eanemus dovddus, muhto das čuvvo maiddáii olu báikkálaš miellačájehemit maid birra ii leat nu olu gullon almmolaččat Norggas, omd. Finnmárkku «mearrasámilihkadus» 1980-logus (Nilsen 1998:55-68).
- Mun lean geahččalan gávnnahit ulbmila buohtastahttit dáruiduhttima almmolaš ráhčamušaid dálá stáhtabušeahhtajuolludemiiiguin sámi ulbmiliidda. Daiguin várrehusaiguin maid ferte vuhtiiváldit go buohtastahttá áiggi badjel, de čuoččuhan aŋkke ahte jahkásaš juolludeamit su. 1870 rájes, jáhkkimis leat dakkár dásis mii vástida dálá ollislaš stáhtabušeahhtajuolludeapmái «rehabiliteret» ja nannet sámi servodaga. Danne sáhttá čuoččuhit ahte dáidá gollat 120 jagi Sámedikki ásaheami rájes, ovdal go Norgga stáhta lea «buhtadan» dáruiduhttinpolitihka goluid.

19 Bishop of Hålogaland (1910-18)

Gáldot:

- Aubert, Vilhelm: *Ufred*, Pax Forlag, Oslo 1982.
- Berg, Bård A: *Mot en korporativ reindrift. Samisk reindrift i Norge i det 20. århundre*, Sámi Instituhtta: Diedut 2000, no. 3.
- Berg, Roald: *Norge på egen hånd 1905-1920*. Norsk utenrikspolitikk historie, Oslo: Universitetsforlaget 1995.
- Berg, Roald: «Lappekodisillen og unionsoppløsningen 1905»,; Steinar Pedersen (red.): *Lappekodisillen. Den første nordiske samekonvensjon?* Sámi Instituhtta: Diedut 1998, no. 3.
- Bjørklund, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen*, Universitetsforlaget 1985.
- Dahl, Helge: *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814 til 1905*, Oslo 1957.
- Dahl, Tor Edvin: *Samene i dag - og i morgen. En rapport*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag: 1970.
- Drivenes, Einar-Arne: «Minoritetene i nord - et offer for norsk sikkerhetspolitikk og ekspansjonisme», *Heimen* vol. XIX (1982).
- Edvardsen, Edmund: *Den gjenstridige allmue*, Oslo: Solum Forlag A/S 1992
- Eidheim, Harald: *Aspects of the Lappish Minority Situation*, Universitetsforlaget 1971.
- Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi: *Den finske fare*, Universitetsforlaget 1981.
- Eythórsson, Einar: «The Coastal Sami, a Pariah Caste of the Fisheries?» Paper presented at the 7th Circumpolar University Co-Operation Conference, 19th-21st August 2001, Tromsø
- Fjellheim, Rune: «Selvbestemmelse og økonomi»,; Nils Oskal (red.): Samisk selvbestemmelse, Diedut 2000, no. 2.
- Habermas, Jürgen: *Die postnationale Konstellation*, Frankfurt: Suhrkamp 1998.
- Hauglid, Anders Ole: «Deaivvadeapmi Porsáanguin»/»Om å møte Porsanger»,; Aage Gaup ja Ingunn Utsi (red.): *Ruovttabálgá rái/På hjemveger*, Karasjok (1984).
- Hidle, Johannes and Jens Oterbech (utg.): *Fornorskningen i Finnmarken*, Kristiania 1917
- Hvinden, Bjørn: «Innledning: Fra fordømmelse til respekt og verdighet»,; Bjørn Hvinden (red.): *Romanifolket og det norske samfunnet. Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*, Fagbokforlaget 2000.
- Hoëm, Anton: *Makt og kunnskap*, Oslo 1976 (a).
- Hoëm, Anton: *Yrkesfelle, sambygding, same eller norsk*, Oslo 1976 (b).
- Hoëm, Anton og Arild Tjeldvoll: *Etnopolitikk som skolepolitikk*, Universitetsforlaget 1980.

- Hoxie, Frederick E.: *A Final Promise: The Campaign to Assimilate the Indians, 1980-1920*, Lincoln, Neb.: University of Nebraska Press, 1984.
- Høgmo, Asle: «Det tredje alternativ»,.: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1986:5.
- Innstilling 1959: Innstilling fra Komiteen til å utrede samespørsmål, Mysen 1959.
- Jensen, Eivind Bråstad: «Den norske skoles rolle i fleretniske samfunn i Nord-Troms på trettitallet»,.: *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 1990:3.
- Jernsletten, Regnor: *Samebevegelsen i Norge: Ide og strategi*, Skriftserien - Sámi dutka-miid guovddáš, no 6, Tromsø 1998 (hirstorjja váldofága čálus, Tromssa universitehta1986).
- Larsson, Bjørg: Finnefondet - Et fornorskninginstrument, hirstorjja váldofága čálus, mii ii leat prentejuvvon, Tromssa universitehta 1989).
- Melding om skolene i Finnmark 1945-1970.
- Meløy, Lydolf Lind: *Internativ i Finnmark*, Oslo 1980.
- Minde, Henry: «Språk, etnisitet og fornorskning i nord fram til 1940», i: Utredning om tapt skolegang. Rapport fra et arbeidsutvalg vedr. sameer som har tapt skolegang under 2. verdenskrig, (addon Gieldda- ja bargodepartementii) 17. juni 1993.
- Minde, Henry: *Dikning og historie om samene på Stuoranjárga*. Rapport I, Skoddebergprosjektet, Sámi Instituhtta: Dieđut 2000, no. 4.
- Nergård, Jens-Ivar: *Det skjulte Nord-Norge*, ad Notam, Gyldendal 1994.
- Niemi, Einar: «Kultur møte, etnisitet og statlig intervensjon på Nordkalotten»,.: Andersson, Boström (red.): *Den Nordiska mosaiken : språk- och kulturmöten i gammal tid och i våra dagar*: Humanistdagarna vid Uppsala universitet 1997, Uppsala 1997.
- Nilsen, Ragnar: *Fjordfiskere og ressursbruk i nord*, ad Noam Gyldendal 1998
- Stordahl, Vigdis: *Same i den moderne verden*, Davvi Girji O.S 1996.
- Stortingsforhandlinger 1878, bd. II.
- Stortingsmelding 21 (1962-63).
- Wyller, Trygve: «Se det blev fantefølgets jul». Skam og skamløshet mellom integrasjon og selvrealisering», in: Trygve Wyller (ed.): *Skam*. Fagbokforlaget 2001.

Henry Minde

Henry Minde, riegádan 1945, lea historjjá professor Romssa universitehtas, gos son oahpaha sámiid ja eamiálbmogiid kultuvrralaš, juridihkalaš ja politihkalaš historjjá. Son lea dutkan mánga beali sámii historjjás, omd. demográfalaš, kultuvrralaš ja juridihkalaš historjjá. Son lea ožžon Kanáda ráddehusa báikkasumi ja lohkan eamiálbmogiid historjjá McGill universitehtas (1990-1991) ja Dartmouth Colleges (1999). Dál son bargá mánggadiedalaš prošeavttain, man namma lea *"The Challenge of Indigenism: Politics of Rights, Resources and Knowledge"*. Dan ruhtada Norgga dutkanráddi. Minde lea leamašan miel- doaimmaheaddjin eangalsgielat girjiin *Becoming Visible* (1995) ja *Indigenous Peoples; Resource Management and Global Rights* (2003) ja čállán mánga artihkkala sámiid ja eamiálbmogiid historjjá birra. Muhtumat dáin čállosiin leat maid almmustuvvan spánskka- gillii.

Álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš ulbmilin lea lasihit dieduid ja áddejumi álgoálbmogiid vuoigatvuodaid ja sámiid vuoigatvuodaid hárrái. Guovddáša doaibman lea earret eará čohkket, heivehit ja gaskkusit čuožžovaš informašuvnna ja dokumentašuvnna álgoálbmotvuoigatvuodain riikkagottálaš ja riikkaidgaskasaš dásis. Ulbmiljoavkun leat buohkat geat ohcet dieduid álgoálbmotvuoigatvuodain, nugo skuvllat, eaktodáhtolaš organisašuvnnat, almmolaš institušuvnnat ja eiseválddit.

Álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš
Kompetansesenteret for urfolksrettigheter
Resource Centre for the Rights of Indigenous peoples

NO 9520 Guovdageaidnu / Kautokeino Phone +47 7848 8000 - Fax +47 7848 8020
www.galdu.org